

Recensioner

Sandberg, Åke m.fl., *På jakt efter framtidens arbete: utmaningar i arbetets organisering och forskning*. Stockholm: Tankesmedjan Tiden, 2016

På jakt efter framtidens arbete: utmaningar i arbetets organisering och forskning handlar om forskares reflektioner över egna erfarenheter från arbetsvetenskaplig forskning. Reflektionerna omfattar primärt arbetslivets omvandling och utmaningar för organisering av arbete. Boken presenteras som ett underlag för fortsatt relexion.

Utifrån ett historiskt perspektiv framhålls förekomsten av pendlingar mellan forskningens vetenskapliga relevans och samhällliga relevans. Under senare tid har den förra relevansen prioriterats på bekostnad av den senare. I förordet argumenterar Åke Sandberg för betydelsen av att alltmer synliggöra samhällsrelevansen.

Ambitionen med boken är att bidra med samlade kunskapsunderlag inför beslut om framtida forskningspolitik om arbetslivsforskningen samt dess inriktning, organisation och finansiering. Innehållet förmedlas av 29 författare i sammanlagt 24 kapitel inklusive förordet. Bidragen består av både nyskrivna kapitel och omtryck av publicerade artiklar. Bland artiklarna redovisas även en debatt om svensk arbetslivsforskning och det statliga forskningsrådet Fortes roll för denna forskning.

Några exempel från boken är argument om: att kunskapsutvecklingen i samhället bör organiseras som en bred social process (Sverker Sörlin, Russell D. Landsbury); avsaknaden av kunskap om olika aktörers inverkan på arbetets utformning (Fredrik Movitz); gott om forskningstid för vad människor uppfattar som orättvist, ojämnt, möjligt och nödvändigt i arbetslivet (Paula Mulinari), och; en kritisk forskning som analyserar hinder och förutsättningar för ett hållbart arbetsliv (Lennart Svensson).

Innehållet i boken präglas av kritik mot forskningsfinansieringens samtida individorientering, psykologisering samt hälsa- och medicinorienterade perspektiv. Motargumentet går ut på behovet av ett tydligare fokus på kopplingen mellan arbetsmarknad, arbetsorganisation och arbetsmiljö, dvs. arbetets och arbetsuppgifternas kontextuella förutsättningar och villkor. Det är dock inte så att det argumenteras för att det ena perspektivet ska ta över efter det andra. Istället efterfrågas en balans och ett samspel mellan arbetslivsforskningens olika delar; å den ena sidan individualisering och medikalisering av arbetslivets problem och lösningar, å den andra sidan miljö, arbetsplatser, inflytande, organisation, och marknad. Det förekommer särskilt argument

för att den senare, samhällsvetenskapligt orienterade delen, är starkt eftersatt på ett för arbetslivsforskningen ofördelaktigt sätt.

I boken argumenteras särskilt för arbetsorganisationsforskning, dvs. ”forskning om arbete och arbetsorganisation som fokuserar på själva arbetsprocesserna, jobben och de anställda” (s. 16). I detta sammanhang förekommer det ett uttalat intresse för ”effekterna av människors arbete”, inte enbart styrning och kontroll av människor (s. 16). Innebörden är att arbetsuppgifternas samhälleliga och organisatoriska betingelser behöver uppmärksammas och tydligare betonas än vad sker för närvarande.

Boken innehåller både svensk- och engelskspråkiga bidrag. Sammantaget består den av en rad intressanta bidrag om arbetets organisering i termer av struktur och process samt ur ett såväl globalt som lokalt sammanhang. Utöver det problematiseras vad sådana sammanhang kan föra med i termer av exempelvis lärande, meningsfullhet, anställdas kompetensutveckling och sjukfrånvaro.

Gunnar Augustsson, Mittuniversitetet

Johan Asplund, *Ord för ord. En polygraf*. Göteborg: Daidalos, 2017

I såväl sociologin som socialpsykologin har frågan om hur sambandet mellan individ och samhälle ser ut ofta stått i centrum. Svaren har växlat starkt med epok och ämnesmässig inriktning. Johan Asplund är en av de svenska samhällsforskare som mest envetet har uppehållit sig vid denna fråga, både genom egna ståndpunkter och genom diskussion kring samtida och klassiska forskare. Han fokuserade tidigt språket som en kreativ kraft för människan: man är inte fullt ut människa med reflexivt medvetande och ett jag, förrän man har blivit språklig.

Asplunds position i svensk samhällsvetenskap är både högt respekterad och ifrågasatt. Efter utbildning i Uppsala, en kort period i Göteborg kring tema språket, flera år i Danmark med sociologiskt vinklad socialpsykologi, skrev han, tillbaka i Sverige (Lund), böcker som har bildat skola för sociologer. Psykologer verkar dock undvika Asplunds sociala psykologi, trots att den – som min beteckning antyder – ofta ligger närmare psykologin än sociologin. Han har alltmer vinklat sig mot frågor som handlar mer om den enskilda människan som samhällsvarelse än om människogruppen som ett resultat av mänskligt handlande. I *Ord för ord. En polygraf* driver Asplund perspektivet längre än tidigare i det att han använder både sig själv och andra personer som exempel på psykosociala processer i samhället.

Asplunds nya bok följer den personliga stil han gick in i efter millennieskiftet. Det är vetenskapliga och kunskapsteoretiska essäer som presenteras. Boken rymmer ett par självbiografiska fragment om Asplund som pojke och ett långt kapitel om förhållandet till konstkritikern Ulf Linde. Dessa är inte i första hand vetenskapliga framställningar. Men det finns drag i dem som påminner om Asplunds speciella hållning till empiriska fakta. Han talar t.ex. hellre om barndomen än om *sin* barndom. *Barnet* hyser en stark nyfikenhet mot sin omgivning. ”Barn är kunskapsteoretiska realister. Yttervärlden

existerar och är sådan den är helt oberoende av dem själva.” (s. 91). Sådana är empiriker också. En sådan empiriker vill Asplund vara. Emellertid är barnet som empiriker egocentrisk, tolkar allt utifrån egna ramar. Så har Asplund ofta gjort också, men hans ramar har granskats av honom själv. Han reflekterar. Mycket av hans texter består av denna granskning. För ortodoxa empiriker är det svårt att gå in i Asplunds perspektiv. Metodiken blir problematisk. Den har kallats episodisk, eller till och med anekdotisk. Exempel ur den aktuella boken: Asplund som barn får framträda som det generella barnet.

Kollegor har framhållit en brist hos Asplund: frånvaron av empiriska primärdata, och det selektiva och subjektiva urvalet av sekundärdata i hans behandling av vetenskapare som han har kommenterat. En stor del av Asplunds omfattande produktion består av sådana tolkningar, ofta nog omtolkningar. Hans mest lästa bok, *Det sociala livets elementära former*, firar triumfer i just kritiska omtolkningar av klassisk socialpsykologi.

Asplund fascinerar av samhällsforskare med starkt känslomässigt engagemang och i den nya boken förhåller han sig till George C. Homans som en sådan. Varför? För att Homans inte bara var en djupt engagerad forskare som var noggrann med systematiken i sitt verk, utan framför allt för att Homans använde sin stora begåvning, sin produktivitet och sitt gedigna intellektuella och ideologiska arv till att snedvrída sina egna resultat: Homans reducerar det mänskliga varat till vinstmaximering. Han gör detta genom sin kombination av Skinners betingningsteori och enkel ekonomisk-psykologisk teori med rötter i ekonomin före Marx.

Homans fördärvar enligt Asplund sin empiri genom att tolka den på ett enögt sätt, tvärt emot barnets kunskapsteoretiska realism, som Asplund ser som ett ideal för vetenskapare. Vad barnet behöver är att tygla sin fascination inför verkligheten och placera den i sin tillbörliga ram. Fascination uppträder ofta i lek. En vetenskapare behöver tygla, disciplinera, kontextualisera och informera sin verksamhet. I övrigt kan vetenskaparen gärna ha det lekande barnet som modell. Så sker i *Ord för ord*.

Asplund använder sällan explicita pekpinnar. Jag har lyft fram kapitlet om Homans därför att dennes reduktion av sin forskning utgör exempel på pekpinnen i Asplunds hand. Aspektseende, snarare än reduktionism, har varit Asplunds egen strävan. Han känner respekt för Homans men brännmärker hans enögdhet. I det sammanhanget kastar han också ur sig korta tillmälen om andra traditioner, t.ex. det ”postmoderna vrövet” (s. 71). Det blir svårt att ta emot så summariska avrättningar, som utkastas utan någon argumentation eller bas. Vi är tack skyldiga både Foucault, som tidigt inbjöd till postmodernistiskt tänkande, och Giddens, Beck och Bauman, liksom Habermas. Men Asplund ställer sig avsidet. Läsaren blir utan konstruktiv svarsmöjlighet, och han själv ställer sig på detta sätt utanför det han själv alltid har förespråkade: kommunikation som människans centrala egenskap.

En liknande kritik bubblar gärna upp till ytan vid läsningen av det långa märkliga kapitlet ”Lavater, Balzac och min morfar”. Det är underbar och reflektionskrävande läsning, med ett övermått av den typiskt asplundska associationsrikedomen och bredden. Men samtidigt blir man akterseglad i fråga om att kunna tillämpa sedvanliga

kriterier för stöd, tolkning, källkritik. Var finns möjligheten att kräva anständig reliabilitet? Asplund tillämpar lika snål referenshantering som de mest berömda av sociologins "brottslingar" i detta hänseende, Goffman och Simmel.

Asplund uttrycker sig ofta som ur egen personlig övertygelse, spetsad med en ironisk humor, men hävdar också vetenskapligt stöd för vad han säger. Detta bidrar till den essäistiska karaktären i hans skrifter, som också har gett honom Svenska Akademiens pris för essäistik. Det finns många tankeväckande exempel på detta i hans nya bok. Ett av dem fastnar i mig som en hulling: "Alla människors biografier börjar före deras födelse och fortsätter efter deras död. Jag vet inte om det skall betraktas som någonting trösterikt" (s. 121). Man kan läsa detta som en lakonisk slutkommentar om Asplunds tes 1983 (*Tid och rum, individ och kollektiv*), att socialpsykologin är en historiserande vetenskap. Detta innefattar en asplundsk generell kritik mot den psykologiska historielösa versionen av socialpsykologi. Människan framträder i denna som om hon vore ett med vinden flygande höstlöv som inte har något inre samband ens med övriga flygande löv. Asplunds syn är motsatt. Det är mot den kunskapsteoretiska bakgrunden man bör förstå citatet ovan.

Asplund som subjekt tar vid där vetenskaparen slutar: han vet inte om det är trösterikt att man lever både långt före sin födsel och efter sin död. Det är för många vetenskapare stötande att uttryckligen subjektivt slutkommentera en utsaga som har vetenskaplig ambition. Men Asplund gör det. Det är ett signum för honom.

Den nya boken ger läsaren ytterligare en fingervisning om varifrån Asplund hämtat den sorts tankegångar och övertygelser som han visar i sådana analyser. Kapitlet "Essä om en barndom" ger fragment av Asplunds barndom, vilka också fortsätts i kapitlet "Omstart". Gossen Johan var ett ganska ensamt barn med en stor nyfikenhet på tillvaron. Omgivningen blev noggrant utforskad. När barnet är kunskapsrealist och dessutom nyfiket, så uppstår lätt en tät social relation till omgivningen, oavsett om denna utgör människor, kulturella artefakter eller "ren" natur. Analysen av de kulturella artefakternas socialitet ges särskilt djup i bl.a. den långa texten om Asplunds möten och diskussioner med konstnären och konstkritikern Ulf Linde, den man som på allvar reste tesen som efter honom har varierats i det oändliga, allvarligt och ironiskt: konstverkets karaktär ligger lika mycket i betraktarens öga som i konstnärens, och betraktaren inbjuds att göra sitt eget konstverk av det betraktade. Asplund tillämpar Lindes tes på bilden av honom själv i "Essä om en barndom". Texten är inte bara självbiografi, och den ger inte heller bara bidrag till utvecklingspsykologin. Den bidrar till kunskapsteorin.

Jag väljer som avslutning ytterligare ett tema: Asplund har ständigt, i sitt hävdande att människan först genom språket blir en meningsskapande varelse, framhållit att människan lever i en psykisk ständigt expanderande helhet, en livsberättelse. En människa ska därför förstås utifrån den ram som hela hens liv innebär. Det är på den grunden som han har bedrivit så intensiv kritik av psykologin och den experimentella amerikanska socialpsykologin, en kritik som här får sin särskilda prägel i kapitlet om Homans. För illustration väljer jag dock en passus ur "Omstart" som relaterar Asplunds intresse för modern konst och hans samtal med Linde: "Under det långa

liv som låg framför honom (Asplund själv) skulle han komma att beundra otaliga artefakter – bland dem åtskilliga verk av Picasso och Braque – men den allra första av dem alla var en gammal marmorerad kommod. Och ett röd- och vit-rutigt golv i ett pappersbruk” (s. 146). Asplunds barndom befolkades bl.a. av en kommod med marmorerad träskiva, i vilken en skada avslöjade just att den inte var av äkta marmor. Skivan var för den lille Johan en gåta i sitt dubbla framträdande. Till den skivan vill han återföra sin fascination inför både konsten och vetenskapen. Det blir en illustration av den barnsligt nyfikne kunskaparens väg in i båda dessa kunskapsformer. Förhållandet mellan konst och vetenskap har varit ett lika viktigt som kontroversiellt tema hos Asplund.

Det är lätt att härvid återkomma till en av de böcker av Asplund som använts mycket som kursbok: *Om undran inför samhället*. Det var i den han systematiserade den attityd han alltjämt har: förundran över hur språklig kontakt med omvärlden skapar frågor om dess mening. Det är också så som titeln på den nya boken kan tolkas. ”Ord för ord” kan betyda just att använda ord för andra ord. Eller att vissa ord står framför andra ord (som ADHD numera står framför en psykologisk disposition.) Och polygraf betyder ordagrant ”mångskrift”. Var det en marmorskiva eller en marmorerad träskiva? (På den punkten är Asplund enig med den åldrande Freud som sa att en cigarr kan också betyda en cigarr.)

Lars-Erik Berg, Högskolan i Skövde

Erica Righard, Magnus Johansson & Tapio Salonen (red.), *Social transformations in Scandinavian cities. Nordic perspectives on urban marginalization and social sustainability*. Lund: Nordic Academic Press, 2015

Förutom redaktörernas introduktion och konklusion består den här volymen av fjorton bidrag fördelade på tre delar. Den första delen ägnas teoretiska perspektiv samt det sammanhang som den skandinaviska välfärdsstaten utgör för bokens övriga bidrag. Den andra delen avhandlar urban marginalitet i de skandinaviska välfärdsstaterna, medan den tredje delen uppehåller sig vid hur ojämlikheten bemöts och hanteras i städerna. Perspektivet är överlag starkt samtidsorienterat, vilket bidrar till att de omvälvande förändringar som bokens huvudtitel skjuter fram hamnar i fonden till flertalet av bidragen. Något nordiskt perspektiv anläggs inte även om undertiteln utlovar det; empiriskt handlar bidragen om Danmark, Norge och Sverige – och särskilt om Köpenhamn, Malmö och Oslo. Social hållbarhet, vad som kunde menas med det, och när den eventuellt skulle kunna anses hotad, är inte heller något som präglar bidragen. Bokens bidrag ligger framförallt i frågorna om urban marginalitet som de framträder i en tid av internationell migration och växande svårigheter för

den universella välfärdsstaten, samt i insikten om det lokalas betydelse i globaliseringsens tid. De verkligt intressanta bidragen sätter framförallt olika former av urban marginalitet under lupp.

Hans Abrahamsson försöker, apostroferande Polanyi, sätta in den sociala hållbarheten i ett längre historiskt perspektiv. Både Malmö och Göteborg ska ha lyckats ”surprisingly well” med att bli attraktiva och konkurrenskraftiga, men sociala konflikter lurar bakom hörnet: därför är den sociala hållbarheten hotad. Nu vill Abrahamsson se den sociala hållbarheten som en flytande signifikant. Men detta betyder ändå inte att begreppet godtyckligt kan fyllas diskursivt; i stället, slår han fast, har vi att göra med ett slags ekvilibrium mellan tre grundläggande värden: säkerhet, rättvisa och utveckling. Någon harmonisk jämvikt är dock inte garanterad därmed, utan dessa värden står i konflikt med varandra. Men de tre kunde väl lika gärna ses som förutsättningar för varandra? Så hur ska denna treenighet som ligger under den sociala hållbarheten tänkas? Teoretiskt är det en olöst fråga, men varför inte med Weber (i ”Zwischenbetrachtung” till *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*) se det som tre värdesfärer som hamnar i konflikt med varandra (först) när de rationaliseras. Att sedan kunna bestämma kriterierna för när den sociala hållbarheten brakar samman är en högst angelägen uppgift om begreppet social hållbarhet ska få någon analytisk skärpa. En medborgardialog, som Abrahamsson avslutningsvis föreslår, är måhända politiskt nödvändig, men ingen lösning på det teoretiska problem som hållbarhetsbegreppet så uthålligt synes utgöra.

Den första delens två övriga bidrag bestämmer viktiga sidor av vår tid. Erica Righard och Pieter Bevelander undersöker de internationella migranternas sociala rättigheter i Danmark, Norge och Sverige och de förändringar som här lett till växande sociala och ekonomiska klyftor – också mellan olika grupper av immigranter. Särskilt de som inte kunnat ta med sig några sociala rättigheter står och faller med den egna försörjningen. Magnus Dahlstedt fäster blicken vid statens växande krav på ett aktivt medborgarskap – d.v.s. att själv ta ansvar för sin försörjning och vara fullt ut anställningsbar. Inte minst så kallade utsatta områden träffas av denna politik och får ge det aktiva medborgarskapet innebörd. Politiken för det aktiva medborgarskapet och en selektiv områdespolitik går mer eller mindre hand i hand. Så undermineras samtidigt inte bara tidigare sociala rättigheter, utan på sikt också medborgerliga och politiska rättigheter. Så skapas social marginalitet i tilltagande omfattning i staden när den universella skandinaviska välfärdsstaten rullas tillbaka.

I den andra delens inledande kapitel levererar Tapio Salonen bokens mest dynamiska analys. Sedan 1980-talet har Malmö vuxit, de utrikes födda blivit allt fler, inkomstskillnaderna ökat, samt de med låga inkomster blivit jämförelsevis fler. Salonen frilägger effektivt Malmö egenhet. Vad jag saknar här är den enkla förklaringen till kommunens låga sociala profil: att Malmö undgick den stora kommunsammanslagningen för snart femtio år sedan och med den viktigt skatteunderlag (medelklassen som dagbefolkning räcker ju inte till det).

Bengt Andersen, Per Gunnar Røe och Oddrun Säter är intresserade av det urbana vardagslivets sociala relationer på mikronivån, särskilt möten över etniska gränser

– vilket de tolkar som tecken på tilltro och därmed social hållbarhet. De jämför ett finare område på Oslos Vestkant med ett på andra sidan, samt ett tredje mitt i staden. Osloborna tyr sig till sina likar, de litar på sina grannar, fast inte riktigt på det av hög omflyttning präglade Østkanten. Ett socialt hållbart Oslo framstår därför som en utopi. Men är det en rimlig slutsats? Om denna skillnad mellan Oslos två sidor består och Oslo lever vidare, är staden då att betrakta som socialt ohållbar? Frågan kan framstå som retorisk, men en socialt hållbar stad borde väl kunna härbärgera ett väsentligt mått av sociala motsättningar och konflikter? Tanken om den sociala hållbarheten verkar här stå i vägen för en sociologisk förståelse av staden.

Ada I. Engebjrgsen, som tidigare undersökt romer i en rumänsk by, har intervjuat romer som försörjer sig i Oslos offentliga rum – vilket av åtskilliga oslobor uppfattas som störande. Hennes grepp är att (med hjälp av Arjun Appadurai) se detta som en fråga om den globala produktionen av det lokala. För romerna innebär migrationen förändrade genusrelationer, till kvinnans fördel. Samtidigt gäller det för dem att hitta och behålla ett bra ställe i det offentliga rummet, ett intrikat taktiskt manövrerande, vilket hos den infödda oslobon ger upphov till en blandad känsla av skam och förakt. Tiggarna bryter nämligen med den förgivettagna urbana ordningen, de förkroppsligar bilden av främlingen *ante portas*. Klara Öbergs studie av hur deporterbarhet – ett minst sagt fruktbart begrepp – produceras är minst lika intresseväckande. Hon visar hur delar av den nyliberala ekonomin utnyttjar asylsökande och irreguljära immigranter, samt hur de i den kan finna en prekär utkomst, allt givet risken att deporteras. Öbergs poäng ligger i att förstå att deporterbarhet produceras lokalt samt medför en specifik social skiktning av arbetskraften.

Det lokals betydelse kommer också fram i två köpenhamnsstudier. Tina Gudrun Jensen undersöker hur boende i ett multietniskt bostadsområde i Köpenhamn förhåller sig till den statliga politikens föreställning om gettoisering och parallella samhällen. Deras egen bild av sitt område är långt mer motsägelsefull: i den råder mångfald snarare än för varandra främmande kulturer. Den vardagliga närheten mellan de boende gör att de mer eller mindre motstår statsdiskursen. Denna motsättning mellan stat och stad framkommer också i Møller och Larsens granskning av levandeförhållandenas segregering på Nørrebro – medan Köpenhamns politik syftar till integration, kräver statens assimilation. Flera delområden på Nørrebro är upptagna på statens beryktade gottolista. Stadsdelens klassmässiga och etniska inre segregering är betydande, men Nørrebro är intressant nog fortsatt socialt sammanhållet till vardags. Min misstanke är att detta nu inte bara handlar om den lokala politikens betydelse, utan också om Nørrebros läge: stadsdelen är rumsligt väl integrerad i Köpenhamn.

Anne Harju har undersökt förställningarna om ”vi” och ”dem” i vad hon kallar för ett boendenarrativ. Platsen är Landskrona, en stad fortsatt plågad av 70-talets industrikras. I sin analys utgår hon från den så kallade etablerad-outsider-figurationen hos Elias & Scotson. Greppet är mer fruktbart än Harju tillstår. Hon lyckas visa att figurationens moraliska differentiering fungerar i landskronafallet och finns i invånarnas berättelser om ”vi och dem”: flyktingarna stigmatiseras, medan arbetskraftsinvandrarerna inkluderas i ”vi”. Att den moraliska differentieringen sedan understöds av materiella skillnader,

motsäger inte figurationen som Harju hävdar. Poängen är att den kan fungera även utan sådana skillnader.

Bidragen till bokens tredje del är mer varierade. Magnus Johansson undersöker ett större stadsförnyelseprojekt i Malmö. Ansatsen är enkel och effektiv: planering betraktas i ett *muddling through*-perspektiv. Den sorts tillväxtplanering som verkar fungera i Västra Hamnen, gör den det också i Rosengård som det här är fråga om? Svaret är nej. Men det handlar om ett lärorikt *governance*-misslyckande. Huvudförklaringen finner Johansson i en värdekonflikt mellan kommunen och en lokal fastighetsägare: kommunen gjorde först tummen ner för fastighetsägarens projekt, men lyckades i ett andra steg få med denna på kommunens stadsförnyelsprojekt; utan varje slags kommunal kompromissvillighet om dess bärande värdena hoppade dock fastighetsägaren sedan av. Kommunens partnerskapspraktik gick uppenbart stick i stäv med partnerskapets idé ("ge och ta"). Randi Gressgård ifrågasätter den sociala hållbarhetens begreppsliga grunder i den urbana *governance*-processen i Malmö med hjälp av en för mig oklar distinktion mellan "the whole city" och "the city as a whole". Gressgårds ambition är kritisk, men vad hon mer precist ifrågasätter, har jag svårt att få grepp om, förutom tanken att Malmö skulle vara på väg mot *en* lika entydig som idealiserad framtid – för övrigt en befängd föreställning om vi med Reinhart Koselleck antar att historien alltid präglas av osamtidigheternas samtidighet.

Anna Lundberg & Emma Söderman undersöker rätten till hälsa för ensamkommande flyktingbarn i Malmö. I princip har de rätt till hälsovård, i praktiken kan det vara svårt att få utan medborgarskap, inte minst för dem som lever med ett utvisningsbeslut. Här finns dessutom en motsättning mellan statens migrationskontroll och stadens mer inklusiva policy. Mötet med hälsovårdens gräsrotsbyråkrater innebär dock alltid en risk för dessa barn, av vilka de flesta redan hade hälsoproblem. Men är den mänskliga rättigheten till hälsa därmed rent formell, det vill säga tom på allt praktiskt innehåll? Lundberg och Söderman konkluderar så; samtidigt menar de att vi har att göra med en betingad inklusion.

Khalid Khayatis bidrag avviker från de övriga: det avhandlar den kurdiska diasporan och immigranternas självorganisering i Sverige. Två omständigheter är viktiga för att få detta att fungera, enligt Khayati, dels att gruppen i sig är högst diversifierad, dels en gynnsam politisk opportunitetsstruktur. Jag vill tillägga en självklarhet: gruppen har nu varit länge i Sverige. Intressant nog har den kurdiska diasporan varit dubbelt framgångsrik, såväl gentemot de egna hemländerna som i Sverige – så har de kunnat hävda ett dubbelt medborgarskap i praktiken.

Måhända är detta en spretig recension, men spretigheten är inte min, utan den ligger i summan av bokens alla bidrag. Redaktörerna drar ihop några viktiga trådar i sitt avslutningskapitel, inte minst att Skandinavien inte är som Europa, eller U.S.A. för den delen. En ensidig anglo-amerikansk teoriimport kan ju annars få den empiriskt lättsinniga att föreställa sig något sådant. Att den rumsliga stigmatiseringen av vissa områden understöds av våra städers relativa litenhet, som redaktörerna menar, låter sig diskuteras. Litenheten låter nämligen inte anhopningen av det stigmatiserbara bli så påtaglig, samtidigt som det rumsliga avståndet till det minskar – och därmed möjlighe-

ten att lära känna det. Att dessa områden däremot de inte utgör några hypergetton (à la Loïc Wacquant), utan snarare fungerar som retoriska symboler, är lätt att instämma i. Att den sociala hållbarhetens idé förlorar all kritisk udd så fort den omsätts i praktiken, är lika lätt att instämma i. Men innebär inte det att vi som samhällsforskare för stunden har all anledning att sätta den inom parentes rent analytiskt? Som retorisk symbol låter den sig ju ändå nagelfaras – och vi slipper att operationalisera den.

Mats Franzén, Uppsala universitet

Elin Ennerberg, *Destination Employment? Contradictions and ambiguities in Swedish labour market policy for newly arrived migrants*. Lund dissertations in sociology, 115. Lund: Department of Sociology, 2017

Elin Ennerbergs avhandling *Destination Employment? Contradictions and ambiguities in Swedish labour market policy for newly arrived migrants* riktar sökarljuset på ambitionerna att snabbt få ut människor i arbete i Sverige och företrädesvis få dem att bli anställda löntagare – och skattebetalare. I det här fallet är den svenska arbetsmarknadspolitikens objekt från första början nyanlända migranter eller invandrare som en del fortfarande säger. Avhandlingen består av åtta kapitel med ”motsättningar och tvetydigheter i svensk arbetsmarknadspolitik för nyanlända migranter” i brännpunkten – allt just före flyktingvågen 2015. Nyckelorden är således arbetsmarknadspolitik, nyanlända migranter, etableringsreformen, sociala investering och ”workfare”. Det sistnämnda är ett ord som inte riktigt finns i svenska språket – arbetslinjen är det närmaste jag kan komma en tafflig begreppsmässig översättning. Tvångsarbete vore kanske bättre men känns sällsamt. Avhandlingen är skriven på vårdad engelska, t.o.m. lättläst för den någorlunda invigde, inte full av den sociologiska jargong finlandssvenska litteraturvetaren Merete Mazarella säkert med viss rätt skällde på dagen före disputation i en understreckare i Svenska Dagbladet (20170518).

Avhandlingens fokus, Etableringsreformen 2010-2014, presenteras i dess första kapitel tillsammans med en genomgång av (det svenska) utvärderings- och forskningsläget inom området. Inspiration för hela avhandlingen kommer från en studie av en forskare från Oxford, Martin Seeleib-Kaiser, med inriktning på välfärdsstatens diskurser, institutioner och resultat. Redan på sidan 18 skriver Ennerberg att ”I denna avhandling kommer jag att analysera etableringsreformen för att diskutera nyligen timade förändringar i arbetsmarknadspolitik och ambitioner att få in utsatta grupper på arbetsmarknaden med ett särskilt fokus på de komplexa och ibland motsägelsefulla relationerna mellan arbetslinjen och idéer om sociala investeringar” (*min översättning*). Lite längre fram i inledningen formulerar hon sina tre forskningsfrågor på följande sätt:

Vilka är de centrala politiska målen för etableringsreformen och hur hänger dessa mål ihop?

Hur har etableringsreformen genomförts i praktiken och erfarits av de anställda i

organisationen som arbetar med migranter?

Vad kännetecknar en på arbetsmarknaden ”utsatt grupp” och hur handhas denna av Arbetsförmedlingens (Af) anställda?

Ingen ”varför-fråga” men väl mål, åtgärder och utfall i termer av sociala kategorier mellan tvånget att arbeta och ”investeringar” i människor är sålunda den övergripande tankefigur – modell – som återfinns *Destination Employment*. Frågorna kring vad som en gång var den svenska välfärdsstatens ögonsten besvaras genom ett bestämt raster. Ennerberg redogör i andra kapitlet klart och tydligt för de tre analytiska infallsvinklar hon använder sig av i sin genomgång av policy, dess förändring och ”effekter”. För det första vad som brukar kallas ”historiska institutionalism”, vilken utgör en analytisk ram för hennes berättelse om arbetsmarknadspolitikens läge under perioden 2006-2014 – de förändringar och den kontinuitet som utmärkte särskilt den senare delen (2010-2014) då etableringsreformen sjösätts. För det andra presenterar hon sina analytiska redskap i form av begreppen *workfare* och ”sociala investeringar” samt hur dessa begrepp är sammanfogade – en dikotomi om man så vill – men också skiljer sig åt i belysningen av sysselsättningspolitiken under den här epoken, särskilt då förstas etableringsreformen och politikens fokus på ”arbetslösa och utsatta grupper”, enkanterligen de nyanlända. En tredje ingång utgörs av valet att granska privatiseringen av de arbetsmarknadspolitiska åtgärderna (i form av ”marknadsutsättning” och ”etableringslotsar”), vilket hon redan från början klokt kopplar till förvaltningen av politiken. Kapitel två är ett rikt kapitel som pekar framåt mot den stundande analysen.

Det tredje kapitlet – rubricerat *Metoder* – ägnas således åt samhällsvetenskapliga fallstudier, dokumentanalys, intervjudata samt redogör för de 181 personakter från Af (i två större städer samt en lite mindre) vilka Ennerberg fått tillgång till för sin forskning. Akterna sammanfattas uppfinningsrikt i fem olika begreppslika ”typer” av arbetslediga och arbetsökande. Med hjälp av detta omfångsrika och mycket varierande material bygger Ennerberg sin analys baserad på de nämnda metoderna. Hon ”triangulerar” föredömligt och får på detta sätt ut mycket av allt material hon samlat in, inte minst längre intervjuer med arbetsförmedlare och ”lotsar”. I detta kapitel sker också en avgränsning av studieobjektet och dess omfång, vad hennes avhandling kan säga och uttala sig om, och, kanske minst lika viktigt, vad den inte uttalar sig om. I det senare fallet handlar det bland annat om vad som hände ”efteråt” då policyförändringens mörka sidor framträdde i form av rent kriminell verksamhet och systemet med de så kallade lotsarna abrupt avskaffades av riksdagen efter att myndigheten Af slagit larm till den nya (s/mp)-regeringen.

Kapitel fyra består av en ”kontextualisering” av svensk arbetsmarknadspolitik ”i allmänhet” och före etableringsreformen: efter en kort inledning om 2006 års nyordning (här saknar jag emellertid dåvarande arbetsmarknadsministern Sven-Otto Littorins viktiga dokumentsamling *Uppdrag arbete* från valvåren 2010, väsentlig att påminna om i den snabba glömskans tid) följer en närmast arkeologisk utgrävning av dels Rehn-Meidner-modellens fundamenta eller grundläggande tankegod, dels den senares faktiska organisationsnivåer och praktiska åtgärdsarsenal. Ennerberg förlägger ett ”brott” i historien till den idag redan klassiska 90-talskrisen då hon menar

att fullsysselsättningsmålet i praktiken övergavs, och arbetslöshetssiffrorna plötsligt hamnade farligt nära tvåsiffriga tal. I detta kapitel behandlar hon avslutningsvis frågan om arbetsledigloshet bland nyanlända, när migranter efter krisen blev föremål för arbetsmarknadspolitiska åtgärder, ett annat epokalt skifte, och när integrationspolitiken fick sin kommunala form, dock ständigt ifrågasatt fram till dags dato.

Kapitel fem till sju ägnas en empirisk analys av Etableringsreformen, forskningsfrågorna besvaras exemplariskt kapitelvis. Det är ett sant nöje för en sociolog att läsa dessa kapitel där Ennerberg dyrkar upp en beslöjad svensk ”arbetsverklighet”. I en recension finns det egentligen ingen anledning att avslöja mer än så. Men ändå: i det sista kapitlet (8) dra Ennerberg ihop trådarna från dessa kapitel och sammanfattar föredömligt sin analys i Seeler-Kaisers efterföljd. Diskursivt kan hon visa att arbetsmarknadspolitikens och policyns sex olika mål inte tillnärmelsevis förmår hänga ihop när de filtrerades genom olika medel och resultaten blir därefter, komplexa och tvetydiga, motsägelsefyllda. Policy växlas in i resultat genom institutionerna. Utfallen i termer av ”workfare” och ”sociala investeringar” ger upphov till en paradox i så motto som att allra mest lättanställda är de arbetsdugliga med de mest lättbegripliga examina ”hemifrån” – ”naturligtvis” men i Sverige hamna(r)de de vanligtvis i låglönejobb. De högutbildade ”tog jobben” från andra nykomlingar, några sociala investeringar var det inte så mycket fråga om som att i rasande fart få ut nyanlända på marknaden (”resultat”). Workfare hade således ständigt företrädde framför långsiktiga, mänskliga, och sociala investeringar (i humankapital som ekonomerna säger).

Avhandlingen är dock mycket rikare än så: institutionellt står de arbets sökandes relation till policyförändringens statliga handläggare och privata lotsar i förgrunden. Den valfrihet som utlovades gav nämligen väljarna – de arbetslediga/lösa – möjlighet att välja bort lotsar vilka alltför mycket valde ”piskan framför moroten”. Sociologer kan vara riktigt bra på icke-avsedda konsekvenser av institutionellt-mänskligt handlande av olika slag och Ennerberg visar än en gång att så är fallet. I avsnittet ”aktörer och strider” återkommer förhållandet mellan integrationspolitik och arbetsmarknadspolitik. Den kommunala integrationspolitiken gick så att säga upp i den statliga arbetsmarknadspolitiken och enligt politikomläggarna – 2006 års Reinfeldt-regering – så ägde ett (numera välbekant retoriskt) paradigmskifte rum från ”omhändertagande” – och ”bidragsberoende” – till ”arbetslinjen”. Ett resultat av Etableringsreformen efter 2014 års regeringsskifte är att ”striden fortsätter”, lotsarna är borta men kommunerna har ännu inte återfått integrationsansvaret, och lär väl knappast få det på ett tag? Sista ordet är förstås inte sagt än om detta. Mer forskning behövs!

Det allra sista avsnittet i utgången heter i svengelsk översättning ”Migranter på en dualiserad arbetsmarknad” och sätter fingret på de nyanlända i relation till marknadsförvaltningen – hennes tredje frågeställning. Här kommer inledningsvis de tidigare nämnda svenska utvärderingarna tillbaka in i bilden. Ennerberg jämför sina forskningsresultat med några av dessa samtidigt genomförda utvärderingar, särskilt de som baseras på en statistisk bearbetning av ett omfattande kvantitativt material. Sakligt diskuterar hon för- och nackdelarna med de olika tillvägagångssätten, utvärdering och/eller forskning i gränslandet mellan ideologi och samhällsvetenskap.

Kommen så långt i redogörelsen för Ennerbergs avhandling är det dags att säga att hon visar prov på mycket gott hantverk – och omdöme. Det enda jag egentligen saknar är en kortare ”Summary in Swedish”. En sådan borde vara obligatorisk i dagens nya svenska avhandlingsvärld, särskilt inom samhällsvetenskaperna. I slutändan är det ju ändå skattebetalarna som stått för fiolerna, de bör göras underkunniga annars infinner sig ännu ett forskningsresultat som kunskapssamhällets värnare inte hört talas om, och i många fall inte vill höra talas om. Formmässigt skulle jag också gärna ha sett en uppdelning av referenslistan i vetenskaplig litteratur och källmaterial, i det senare fallet främst från myndigheter av olika slag (”offentligt tryck”) men också politiska partier och andra intressenters strida strömmar av dokument och statistikuppgifter (Littorins ovan nämnda bok bara ett av många exempel). En sådan uppdelning hade varit värdefull särskilt vid behandlingen av källorna till kapitel fyra – kontexten – där ideologisk och förment ideologifria politisk-vetenskapliga källor emellanåt lite väl lättsinnigt blandas med mer analytisk litteratur granskad av vad som torde eller borde vara vetenskapssamhällets främsta på området.

Rågången mellan ideologi och vetenskap skulle må väl av att ytterligare ha framhävts i en avhandling av detta känsliga slag. Den hade därtill vunnit på att också knyta an till en annan fåra i forskningen om synen på arbete och arbetsmarknadspolitik nämligen den nu så aktuella forskning i Lund och annorstädes om det ”tomma arbetet” (jfr Roland Paulsens arbeten). Kanske skulle inspiration från detta håll – ”rätten till lättja” – ha ökat ljusstyrkan på den omvandling av Afs inre arbete – från att förmedla jobb till människor av kött och blod till att producera förvaltningspolitisk statistik – vilken Ennerberg insiktsfullt förmedlar genom sin andra frågeställning. Vidare hade analysen vunnit på att också lyfta in det ”institutionella minne” som faktiskt finns i Lund i form av sociologisk forskning från den aktiva modellens glansdagar. Ennerberg tar förvisso fasta på Bo Rothsteins tidiga, banbrytande forskning på området vilken emellertid vid denna tidpunkt var intimt förbunden med en något äldre forskares komparativa genomgång av arbetsmarknadspolitik och full sysselsättning i den rika världen: Göran Therborn och hans *Nationernas ofärd* från 1986, den senare en guldgruva som skulle ha kunnat kasta ytterligare ljus över också en nyligen avslutad policy och dess institutionella och ”individuella” (läs typologiska) konsekvenser.

Nu är det emellertid svensk arbetsmarknadspolitik anno 2010-14 Ennerberg har i fokus för sin avhandling varför det inte finns anledning att överdriva betydelsen av dessa mina mindre tillägg och påpekanden. Hon har suveränt bearbetat ett stort material, satt sig in i en omfattande forsknings- och utvärderingsverksamhet i Sverige och presenterat en tydligt teoridrivna sociologisk analys av ett aktuellt samhällsämne under en näraliggande period. Ämnet kommer med största sannolikhet att återuppträffa i nya och/eller snarlika skepnader så snart de politiska konsumenternas söndagsshopping randas i september 2018.

Sven E O Hort, Linnéuniversitetet

Frida Petersson & Tobias Davidsson (red.), *Social exkludering. Perspektiv, process, problemkonstruktion*. Lund: Studentlitteratur, 2016

De synliga uttrycken för exkludering har ökat dramatiskt på bara några få år såväl globalt som i vår närmaste omvärld. Men som sociologer kunnat visa sedan länge sker utestängningar eller gränssättande i samhället med negativa konsekvenser i en rad olika former som drabbar många enskilda och grupper. Det kan t.ex. gälla på arbetsplatser, i skolor, då man söker bostad eller i bostadsområden eller i gruppen av närstående. Dock kan det vara svårt att iaktta och analysera sådana fenomen.

Många politiker, men också flera sociologer, antog under 1950- och 60-talet att det fenomen som vi idag talar om som exkludering handlade om problem i ”marginalen” som snart skulle tas om hand och få sin lösning i det spirande och expanderande välfärdssamhället. De ”marginaliserade” skulle integreras i välfärdssamhället, antog man. Men välfärdssamhällets löften har som vi vet inte infriats. Sammantaget har exkludering blivit till ett växande problemområde för samhället och för samhällsvetenskaperna är uppgiften att bidra med kunskap i form av analyser och teori. Förutom i sociologin är exkludering sedan 1990-talet ett betydande tema inom pedagogiken, kriminologin och inte minst inom socialt arbete. Antologin *Social exkludering. Perspektiv, process, problemkonstruktion* är den senaste i raden av böcker på temat.

Flertalet av de medverkande författarna verkar inom området socialt arbete vid Göteborgs universitet och ingår i ett forskarnätverk kring social exkludering och kontroll. Boken består av 11 kapitel indelade i tre delar. Del ett behandlar social exkludering som perspektiv. Del två har fokus på social exkludering som process. I tredje delen analyserar de medverkande författarna social exkludering som problemkonstruktion utifrån olika teman, såsom den sociala konstruktionen av ”A-laget”, myndigheters bedömningar av asylsökandes trovärdighet, och hur myndighetspersoner ger sig själva tolkningsföreträde framför ungdomar vid ungdomskravaller. Sammantaget presenterar boken ett brett spektrum av analyser inom området.

I de tre kapitlen i del ett, som är författade av redaktörerna Frida Petersson och Tobias Davidsson, utvecklas bokens upplägg och teoretiska perspektiv på social exkludering. I kapitel två redogör redaktörerna kortfattat för fyra teoretiska perspektiv på eller definitioner av social exkludering: 1) social exkludering som berövande av förmågor; 2) social exkludering och fattigdom; 3) social exkludering ur system; och 4) social exkludering som vertikala processer. Det första refererar till ekonomen Amartya Sen; det andra till främst dansk fattigdomsforskning; det tredje till sociologisk systemteori representerad av främst undertecknad; och det fjärde till ekonomen Andrew Fischer.

Efter redogörelsen av de fyra nämnda perspektiven, presenterar redaktörerna fyra tematiseringar och teoretiska perspektiv som man menar bör vara centrala för studier av exkluderingsprocesser och med fokus på socialt arbete. Dessa, som också är centrala i boken, är I) makt, diskurser och gränsdragningar; II) stigmatisering, kategorisering och moralisk differentiering; III) institutioner och klientkonstruktioner; och IV) rumslig exkludering och gränskontroll.

Som redaktörerna poängterar i inledningen har Ingrid Sahlin varit central i nämnda

forskarnätverk. I sitt bidrag undersöker Sahlin, för att citera, ”hur olika aktörer legitimerar sina beslut att exkludera individer från bostäder” (s. 89). Som vi kunnat iaktta under flera decennier har välfärdssamhället utsatts för en backlash. Sahlin visar övertygande hur socialtjänstens sätt att fungera i den dubbla rollen både som myndighet och som hyresvärd inom en sekundär bostadsmarknad leder till ”en paradox: Åtgärder för att motverka hemlöshet verkar i stället till att den växer” (s. 93). Hennes slutsats är att hemlöshet som fenomen handlar om två maktformer där den ena syftar till exkludering medan den andra syftar till inkludering men också leder till exkludering. Socialtjänstens regelverk, visar Sahlin, handlar i mycket om disciplinering och att sätta gränser i Foucaults mening. Den bostadslöse tilldelas bostad under bestämda villkor, men kan avhysas då villkoren inte anses uppfyllda. Exkludering som maktutövning utövas i detta fall främst av socialtjänsten och av privata, kommunala och andra hyresvärdar.

Sahlin poängterar att socialtjänstens insatser inte bara syftar till att disciplinera klienterna i den praktiska meningen att de ska kunna klara av sitt boende och sin vardag, utan också att disciplineringen ingår som en del i en legitimerande maktutövning gentemot bidragstagarna med syftet att exkludera. Dessa insatser ses alltså som intentionell maktutövning. Om man i någon mening kan säga att marknaden globalt ”styrts” av en ”osynlig hand” är det dock, menar jag, minst sagt problematiskt att förutsätta en osynlig, dold makt som har en avsikt, eller m.a.o. med intresse av, att exkludera grupper så att de blir hemlösa och därmed maktlösa. Hur ser denna makt ut? Varför skulle denna maktordning ha avsikten att exkludera? Och i vems intresse? Som Sahlin väl visar agerar i vissa fall socialtjänsten och hyresvärdarna med resultatet att t.ex. de som hamnat i en sekundär bostadsmarknad exkluderas permanent från den ordinarie bostadsmarknaden. Detta resultat skulle dock också kunna ses som en negativ men oavsiktlig konsekvens. Då socialtjänsten eller andra myndigheter ges direktiv som leder till försämringar för de redan utsatta i samhället handlar det om direktiv som bygger på politiska beslut i regering och riksdag fattade på den politiska demokratins premisser. Och det finns givetvis ofta goda grunder att förhålla sig kritisk till dessa beslut och de konsekvenser de leder till. Men hur kan dessa beslut och denna maktutövning sägas vara dolda?

Makt kan som bekant definieras på olika sätt. Enligt Webers klassiska definition, som delvis inspirerade bl.a. Foucault, är makt i det moderna samhället möjligheten att villkora andras handlande och med positiva eller negativa konsekvenser. Den som har makt har därmed i formell och rättslig mening kapacitet, eller resurser, att fatta avgörande beslut som rör andra. Men det förutsätts att den som utsätts för maktutövning, i princip och även om det medför svårigheter, har möjlighet att själv utöva makten att handla på annat sätt. Chefen kan fatta beslut man ogillar osv. men man kan då söka ett annat jobb. Partnern kan agera med makt, men man förutsätts då kunna lämna relationen. Osv. Då alternativa handlingsmöjligheter saknas handlar det om tvång. Makt skiljer sig därmed från tvång, dvs. fysiskt eller annat våld där den drabbade är helt maktlös.

Foucaults maktbegrepp är centralt också då redaktörerna i kapitel två definierar social exkludering enligt sin centrala teoretiska position: ”Exkluderingsprocesser möj-

liggörs, initieras och utförs (1) inom specifika diskursiva praktiker, (2) med hjälp av olika typer av tekniker, samt (3) av aktörer med specifika motiv och intressen” (s. 50). I tredje punkten argumenteras alltså för ett aktörsperspektiv, där aktörer dock inte syftar främst på enskilda aktörer som sådana, t.ex. tjänstemän som beviljar eller avslår asylansökan ”då deras handlingar inte kan förstås utanför det system de är verksamma inom” (s. 51). En sådan tes är helt i linje med det perspektiv jag presenterat i *Inklusion och exklusion. En distinktion som gör skillnad i det mångkulturella samhället* (2012). Dock blir skillnaden mellan system och struktur oklar då man sedan understryker att de enskilda aktörernas beslutsfattande snarast ”reproducerar” strukturer. Dominerande strukturer och även diskurser ses som ”överordnade aktörskap”, men vid empiriska studier kan fokus ändå, ”beroende på forskarens analytiska intresse” (s. 51) vara på aktören, alltifrån en enskild person till en stat eller ett globalt system. Om aktören är en enskild i det senare fallet förefaller det som om man kan studera aktörer utan att systemet, alltså kontexten, där aktören verkar behöver beaktas. Sammantaget kvarstår därmed den ”klassiska” sociologiska dikotomin mellan struktur och aktör.

Begreppet inkludering, alltså exkluderingens motsats, ges inte någon central plats i boken. I kapitel tre ”Är arbete inkluderande? Ett kritiskt perspektiv på det tidiga 2000-talets arbetslinje” använder Davidsson begreppen inkludering och exkludering eller ”utanförskap” närmast i (vissa) politikernas mening, inte i den betydelse den getts eller kan ges i en i vid mening sociologisk semantik. Ett undantag är Kristina Alstams studie i bokens sista kapitel om ”Exkluderande sortering på föräldraforum”, där inkludering respektive exkludering just appliceras som begrepp för tillhörighet respektive icke-tillhörighet till de sociala nätverken föräldraforum.

Varför redaktörerna istället för att ta upp inkluderingsbegreppet väljer att diskutera ekonomerna Sens och Fischers perspektiv på exkludering är svårt att förstå. Redaktörerna och flera av författarna tycks utgå från ett implicit antagande om att vi alla föds som inkluderade in i samhället och alla dess delar, men sedan riskerar vissa enskilda och grupper att exkluderas. En invändning mot ett sådant perspektiv är att det redan empiriskt är omöjligt att vi som enskilda eller i grupper, oavsett resurser, kan vara inkluderade överallt i alla organisationer, institutioner osv. Och det kan knappast vara önskvärt heller, vilket väl visats i många studier av de som lämnat eller försökt lämna organisationer eller relationer som de inte längre vill tillhöra. Även om exkludering självfallet är huvudproblemet vid studier av exempelvis hemlöshet bör betydelsen av exkludering relateras tydligt till inkludering också här. Oavsett hur författarna ser på detta saknar jag en diskussion om inkludering som process och som distinktion till exkludering i synnerhet i bokens inledande del.

Redaktörerna poängterar särskilt att exkludering bör förstås som process. Sett ur det perspektiv jag presenterat instämmer jag i att exkludering, liksom inkludering, alltid är en process. Samtidigt menar jag att exkludering i första hand måste göras förståelig som distinktion, skillnad. I en given situation eller kontext är en person alltid antingen exkluderad eller inkluderad. Det kan visas empiriskt, samtidigt som det för forskaren just är viktigast att studera processen dit. Det systemteoretiska perspektiv jag introducerat går i olika avseenden också väl samman med andra perspektiv

på exkludering. I synen på exkludering som vertikal process bör tilläggas att också de refererade danska socialforskarna Larsen och Mortensen poängterar att ”under 1990-talet sker en ändring av fokus från ’upp-ned’ till ’innanför-utanför’” (*Udenfor eller Indenfor. Sociale marginaliseringsprocessers mangfoldighed*, 2009). Systemperspektivets centrala distinktion ”innanför-utanför” är alltså gemensamt för tre av de fyra nämnda perspektiv som tas upp i kapitel två.

I bokens inledning poängteras vikten av tydlighet i begreppsanvändning. Som sociolog och med särskilt intresse för allmän sociologisk teori instämmer jag starkt i detta, men jag menar att flera av författarna i vissa viktiga avseenden inte lyckats med sin föresats. Å andra sidan ska framhållas att området socialt arbete jämfört med sociologin här har fördel av sin mer empirinära utgångspunkt. Oavsett de kritiska synpunkter som kan framföras mot vissa punkter i boken, är den ett välkommet tillskott till studierna av det komplexa temat exkludering.

Jan Inge Jönbill, Örebro universitet

Anna Gavanoas Pensionärplaneten. Spaniensvenskar och pensionsmigration i en globaliserad värld. Göteborg: Makadam Förlag, 2016

Med utsikt över Calimas strand tar Kitty ett bloss på e-cigaretten med hallondoft och berättar om sin yrkesbakgrund inom mode, och om hur nyfikenhet och äventyrslust tog henne från Sverige. Kitty berättar om hur hon nu, efter en skilsmässa, får dryga ut sin låga pension på femhundra euro i månaden med att förmedla lägenheter och tjänster, och manövrera ett spanskt byråkratiskt system hon har svårt att förstå och hantera. Västlig migration i jakten ”på det goda livet”, vad sociologerna Michaela Benson och Karen O’Reilly har kallat ”livsstilsmigration”, har fått en växande akademisk uppmärksamhet under senare år. Inte minst har fokus riktats mot nordeuropéers migration till Spanien, och då i synnerlighet den brittiska, vita, och ofta medelklass, migrationen till orter längsmed solkusten. Men även om svenskar så tidigt som på 1950-talet började åka till Spaniens kustlandskap, och så många som 90 000 svenskar i dag troligen är bosatta i Spanien, har den svenska närvaron, med några undantag, väckt betydligt mindre akademisk intresse. Det är själva myten om Spanienpensionären socialantropologen Anna Gavanoas tar fäste vid och vill slå hål på. Den myten som gärna kommuniceras i media; om Spanienpensionärerna som skattesmitare, alkoholist och golfare. En myt som Gavanoas informanter också själva har blivit trötta på. Eller som Spanier veteranen Konrad säger på bokens första sida: ”Jag är så hjärtligt trött på svenska journalister som klagar över att Spaniensvenskar inte integrerar sig”.

Reportageboken är resultatet av Anna Gavanoas och den spanska sociologen Inez Calzadas omfattande fältarbete och besök på 24 olika orter på Costa del Sol och Kanarieöarna under vintrarna 2013 och 2014, där de intervjuat mer än tvåhundra personer som lever under olika förhållanden. Färgrikt är boken illustrerad med fo-

tografier av Jessica Arneback och författaren själv. Och Pensionärsplaneten är tidvis som en berg-och dalbana fylld med människor, köttbullar, pastellvyer och tårar. Vi rör oss med antropologen, i genomträngande kanelbulleluft, genom gulltofsdekorerade vardagsrum, lutfisk på julafton och restaurang Janssons Frestelse, till förtältet på den bortglömda campingplatsen. Vi följer med till golfbanan tillsammans med trettiotalisterna Gustav och Gullan, vi går på dans på ”svenskhets högborg” Svea Park, vi söker efter uteliggaren Kalle bortkomna hund, och vi skrattar med Gunilla på Hårsalong Viking. Livsödena kommer på rad. Vi får träffa fyrtiotalisterna, fattigpensionärerna och Sverigemotståndarna, men också migrantarbetarna och entreprenörerna.

Stundtals går det nästan för snabbt. Läsaren kan lätt vandra sig vill mellan alla lägenhetsbalkonger, kaffekoppar och strandpromenader. Man skulle vilja stanna till lite längre innan man lämnar Agneta, Gunnar, Roland och Britta och de andra som försökt skapa sig en bättre tillvaro långt från snö och slask. Eller höra mer om de informella arbetarna, som bolivianska Paula, som jobbar 14 timmars långa städpass i skuggan av pensionärsmigrationen. Men Gavanas lyckas genom sin flängande resa på pensionärsplaneten att visa mångfalden i pensionärsmigrationen, och inte minst hur individuella människoöden är invävda i djupt rotade politiska och ekonomiska strukturer som också är i förändring. Hon gör korta analytiska avstickare med referenser till främst antropologisk och sociologisk forskning om migration, integration och välfärd, men behåller i det teoretiska drivna det lättsamma uttryck som genren kräver.

Anna Gavanas bok *Pensionsärplaneten* är en resa till Spaniensverige. Men också till pensionärernas vardag. Och kanske är det precis i det här sistnämnda bokens viktigaste bidrag ligger. För vem är egentligen den svenska pensionären? Och vilka kulturella, sociala och ekonomiska förutsättningar finns bakom och kring det tillsynes trygga och tillbakalutade livet med ett vinglas i handen som flera av Gavanas informanter har drömt om, men som få klarar att förverkliga. För Gavanas informanter kommer från alla samhällsklasser och deras ekonomiska och kulturella kapital spänner brett. Samtidigt förenas deras berättelser i boken kring tankar om ”svenskhets”, om ”integration” och om vad det goda livet kan vara – och vad det kostar. Gavanas lyckas sätta fingret på vad ett liv på marginalen faktiskt innebär. Därför handlar denna bok lika mycket om Sverige som om Spanien, och om de människor som rör sig mellan Europas två geografiska utkanter. Genom sina informanter visar Gavanas de förödande resultaten av en krympande välfärd och privatisering av äldrevården. Hon avslutar närmast dystopiskt, fördjupad i observationen om hur krympande pensioner och en ojämlig spansk arbetsmarknad går sida vid sida med reproduktionen av nya pensionärskullar som söker sig till solen. Och myten om Spaniensvensken tas verkligen håll på.

Pensionärsplaneten är en reportagebok, och en mycket läsvärd sådan. Mästerligt hanterar Gavanas det svåra hantverket att göra forskning både tillgängligt och förstäligt. Detta är en bok om Spanienpensionärerna, men det är lika mycket en bok *för* dem. Pensionärsplaneten har fått stor medial uppmärksamhet runt om i Sverige och min gissning är att den också i fortsättningen kommer lånas ut flitigt på landets alla bibliotek.

Hege Høyer Leivestad, Stockholms universitet

Mikael Stigendal, *Sambällsgränser: ojämlikhetens orsaker och framtidsmöjligheterna i en storstad som Malmö*. Stockholm: Liber, 2016

”Look what happend last night in Sweden”. Donald Trumps numera beryktade ord riktade strålkastarljuset mot Sverige i allmänhet, och Malmö i synnerhet. Presidentens informationskälla visade sig vara Fox News, en tevekanal med lång tradition av att använda Malmö som varnande exempel. Redan 2004 rapporterades om att ”the Muslim Breaking Point” hade nåtts i staden. I denna anda utmålade inslaget som föregick Trumps uttalande upp bilden av ett samhälle som en gång varit ett internationellt framgångsexempel, och som nu drabbats av en brottsvåg i kölvattnet av en ansvarslös invandringspolitik.

Mot denna bakgrund av pågående ideologisk kamp kring representationen av staden, där frågor om migration och rasism är i centrum, läser jag studien *Sambällsgränser: Ojämlikhetens orsaker och framtidsmöjligheterna i en storstad som Malmö*. Mikael Stigendal, professor i sociologi på Malmö Högskola, skriver om den plats som blivit hans forskningsfält. I *Sambällsgränser* ställs avgörande frågor om Malmö, om stadens historia, samtid och framtid. Stigendals analys har flera behållningar, samtidigt som hans tillsynes progressiva representation av Malmö, paradoxalt nog, uppvisar likheter med den reaktionära bilden av staden. I det som följer vill jag gå i kritisk dialog med Stigendal för att utreda denna spänning.

Stigendals syfte är att undersöka orsakerna bakom den ökande ojämlikheten i Malmö. Startskottet är beskrivningar av ungdomar i Rosengård som kastar stenar mot brandmän, något som ägt rum vid ett flertal tillfällen och fått stor medial uppmärksamhet. Hans utgångspunkt liknar alltså Fox News återkommande rapportering kring Malmö, som brukar ta sin utgångspunkt i just denna stadsdel. Stigendal förstår emellertid dessa händelser från en annan ideologisk horisont, nämligen som ett uttryck för ökad ojämlikhet. Han tolkar händelserna i Rosengård med hjälp av siffror som pekar på barnfattigdom, ett angreppssätt som bottenar i systemkritik. I kritiska ordalag beskriver Stigendal hur en tidigare välfärdsregim ersatts av en nyliberal. Initerat skildrar han de malmöitiska makthavare, med släkten Wehtje i förgrunden, som lägger grund för en lokal allians mellan arbetarrörelsen och kapitalägarna. Detta möjliggör ett sex decennier långt styre där Socialdemokratin kan förvandla Malmö till en blomstrande välfärdskommun. Därefter ökar ojämlikheten: Malmö förvandlas till en delad och segregerad stad.

Skildringen av Malmös förvandling, från traditionell industridriven arbetarstad till en kunskapsekonomi enligt entreprenöriell logik, känns igen från Stigendals tidigare produktion. Det som gör *Sambällsgränser* intressant är Stigendals sammanlänkning av sociala problem i staden med de materiella strukturer som reglerar dagens ojämlikhet; hur systemet producerar delar av befolkningen som icke-produktiva, och i förläggningen överflödiga enligt den dominerande konsumtionsideologin. Budskapet tycks vara att stenkastningen i Rosengård bör förstås i ljuset av rikedom i Limhamn, Lomma och London, det vill säga lokala och globala ekonomiska maktcentra.

Stigendal kompenserar för de empiriska bristerna i sin analys med ett uttömmande

teoretiskt anslag med marxistiska förtecken. Gramscis förståelse av hegemoni som en pågående kamp om samhällsutvecklingen är avgörande. Genom att vända blicken mot makten, mot systemets ideologi och funktionssätt, erbjuds ett viktigt brott med traditionen att isolera problem med kriminalitet till områden befolkade av rasifierad arbetarklass. Jag läser dessa avsnitt med stor behållning, inte minst mot bakgrund av att vi befinner oss i en eventuell hegemonisk brytpunkt, där vänsterns kris gör sig påmind samtidigt som högerextrema rörelser har vind i seglen. Vilka verktyg erbjuder Stigendal för att navigera i denna terräng? Och på vilket sätt förstår han migration och rasism i relation till vändpunkter i Malmös historia?

Stenkastningen i Rosengård är enligt Stigendal ett uttryck för ojämlikheten i det nyliberala samhällsbygget. Det står i skarp kontrast till det socialdemokratiska folkhemmets vision om "folket" i den enade staden:

"Folk kunde uppleva det som att de från mörkret steg mot ljuset, precis som det heter i 'Internationalen', och de bekräftade sin uppskattning genom att rösta fram SAP till makten i varje kommunalval under en oavbruten period på 67 år" (p. 125).

Den nostalgiska bilden av ett socialdemokratiskt projekt som bringar ljus i mörkret, är den historiska fond gentemot vilken den rådande situationen i staden tolkas. Vändpunkten beskrivs av Stigendal som en följd av förändrade lokala och globala relationer. Inte minst handlar det om att industrin flyttar utomlands, samtidigt som finanskapitalet får en allt viktigare roll. Men det finns också förändringar på "folkets" nivå:

"Skillnaderna mellan infödda och invandrare i språk och kultur införde ett nytt särskiljande drag inom arbetarklassen som förändrade förutsättningarna för kollektiv kamp. Redan 1969 bestod arbetsstyrkan på Kockums till en dryg tredjedel av invandare från över trettio olika länder. Verkstadsklubben klagade över språksvårigheter som uppstod och som fackliga företrädare tvingades lägga mycket tid på. Invandringen betraktades även som hot mot jobben och lönerna. För företagen underlättade invandringen stegringen av arbetstempot. På grund av språksvårigheterna ställde invandrare vanligtvis inte samma krav som sina svenska kollegor. Av samma skäl höll sig invandrararbetarna bort från fackliga möten" (p. 270).

Den komplexa relationen mellan fackföreningar och rasifierade arbetare har länge varit ett tema för kritiska forskare. Paul Gilroy och Stuart Hall återkommer till exempel ofta i sina analyser till att politisk kamp reglerar vilka strategier och solidaritetsband som kan utvecklas: det finns ingen historiskt given utgång. Stigendals beskrivning av vad som "förändrade förutsättningar för kollektiv kamp" bygger dock på antaganden som fixerar skillnader och premierar ett föreställt svenskt arbetarsubjekts perspektiv. "Invandrararbetarna" representeras som ett hot mot jobben, mot lönerna och mot arbetarnas enighet. Denna tankekedja osynliggör frågan om vad som hade kunnat

möjliggöra kollektiv kamp, nämligen att facket utvecklat en organisation som inte ställt arbetare mot varandra.

Viktigt i sammanhanget är att jag läser *Sambällsgränser* som ett ambitiöst försök att ge ett progressivt svar på sociala problem i en tid som utmärker sig av repression och krav på hårdare tag: Stigendal drömmer om ett system som bryter klyftor, och möjliggör ett anständigt liv för stadens alla invånare. Men det finns allvarliga brister i historieskrivningen i relation till frågor om migration och rasism. När Stigendal väljer att utelämna Skånepartiets rasistiska agenda, som varit grundläggande för att bryta den socialdemokratiska hegemonin i Malmö, och istället reducerar partiets ideologi till en kritik av makten till förmån för småföretagare, försvåras förståelsen av högerextremismens framväxt. När det gamla Malmö beskrivs som etniskt homogent, trots att Malmöpolisens sekellånga förföljelse av till exempel romer pekar på motsatsen, osynliggörs inte bara en historisk rasmaktordning, utan också förutsättningen för att utmana dagens.

Stigendals bristande förståelse för frågor om migration och rasism är anmärkningsvärd i en konjunktur där Malmös politiska liv präglas av sociala rörelser så som Asylgruppen, Ensamkommandes förbund, Afro-svenskarnas forum för rättvisa och Kontrapunkt. Ur dessa rörelsernas kamp växer en annan förståelse fram av vilka "folket" är, kan vara och har varit. Givet den nationella och internationella bilden av Malmö, som märks i Trumps utsagor om staden, är det oroväckande att en studie vars ambition är att erbjuda en progressiv förståelse av staden förringar och osynliggör rasismen. Stigendal reproducerar också okritiskt beskrivningar av en oansvarig invandringspolitik som fört med sig problem till Malmö:

"Under 1990-talets första år sköt arbetslösheten i höjden från 2,4 procent till 12,4 procent. Under samma tid ökade invandringen och nådde en rekordnivå 1994. Nu rörde det sig inte längre om människor från Västeuropa och Latinamerika, utan från än mer främmande länder, framförallt allt från sådana med muslimsk kultur. (...) Från att tidigare ha varit betraktat som 'socialismens Mekka' hade Malmö förvandlats till ett Mekka för Skandnaviens muslimer" (p. 311).

Bildspråket kring Malmö som ett Mekka för muslimer påminner om Fox News rapportering kring staden och hör hemma i en högerextrem föreställningsvärld, inte i en akademisk studie med progressiva ambitioner. Vad som också är anmärkningsvärt är att, trots Stigendals initiala intresse för frågor om ekonomi och makt, så faller han in i att reproducera en diskurs där kommunens rasifierade befolkning återkommande tillskrivs rollen som problem och belastning. Med tanke på Stigendals marxistiska förståelsehorisont är det förvånande att han inte utmanar det som den franska filosofen Étienne Balibar betecknar som en mekanistisk förklaring. Med detta menas ett förgivet taget samband mellan ekonomisk kris och *därför* arbetslöshet, eller i detta fall: ekonomisk kris och *därför* problem med invandring. Som om det inte fanns några alternativ, att kampen om hegemonin redan vore avgjord och inte ständigt pågick. Den teoretiska skärpa med vilken Stigendal undersöker den ekonomiska ord-

ningens skiftande och oavslutade karaktär försvinner när migration och migranter kommer på tal.

Eftersom Stigendal ägnar betydlig kraft åt att beskriva behovet av lokala initiativ när han diskuterar lösningar för Malmö – inte minst i de stadsdelar som i huvudsak bebos av rasifierade grupper – kommer han aldrig att bli uppringd av Fox News för att agera expert. Samtidigt har hans skenbart progressiva historieskrivning påtagliga beröringspunkter med en reaktionär förståelse av problemen i Malmö: nostalgin över en svunnen tid (då ljuset hägrade) som ställs emot utpekandet av rasifierade grupper som problem (orsaken till att vi famlar i mörkret).

Donald Trumps uttalande befäste Malmö som en projektionsyta för rörelser som vill tillskriva invandrare generellt, och muslimer specifikt, ansvar för samhällsproblemen. Det som står på spel här är en kamp om hegemonin. Jag avslutar förhoppningsfullt: detta är ett unikt tillfälle för progressiva akademiker att fundera på vilka samhällsgränser en själva är ansvariga för att befästa.

Leandro Schclarek Mulinari, Stockholms universitet